

Dr hab. Ryszard Poprawa
Zakład Psychologii Klinicznej i Zdrowia
Instytut Psychologii
Uniwersytetu Wrocławskiego

Recenzja pracy doktorskiej magister Agnieszki Palacz-Chrisidis pt. „*Podmiotowe mediatory związku między temperamentem a problemowymi zachowaniami hazardowymi młodzieży*”

napisanej pod kierunkiem dr hab. Iwony Niewiadomskiej, prof. KUL,
przy współpracy promotora pomocniczego dr Joanny Chwaszcz,
wykonana na zlecenie Rady Wydziału Nauk Społecznych
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

Przedstawiona do oceny praca doktorska podejmuje bardzo ważny problem hazardu wśród młodzieży i jego psychologicznych uwarunkowań. Problem ten ma ogromną wagę dla funkcjonowania społecznego, zdrowia i rozwoju młodzieży. Wcześnie nie rozpoznany doprowadzić może do poważnych zaburzeń w tych sferach. Zaplanowane i zrealizowane przez Autorkę badania, mają niewątpliwie znaczenie dla naukowego zrozumienia i wyjaśnienia głębokich psychologicznych determinant problemowych zachowań hazardowych wśród młodzieży. Celem badań Autorki było, po pierwsze określenie znaczenia zmiennych temperamentalnych, w ujęciu Arnolda H. Bussa i Roberta Plomina, poszerzonych o impulsywność i poszukiwania wrażeń, z teorii Marvinu Zuckermana, w determinacji problemowych zachowań hazardowym młodzieży oraz po drugie rozpoznanie potencjalnych mediatorów w tych relacjach.

Recenzowana praca ma prawidłową strukturę prac naukowych. Obejmuje 227 stron i zawiera: szczegółowy Spis treści, Wstęp, trzy rozdziały teoretyczne (I-III), w których przedstawiono problematykę badań i analizowane zmienne. Następny jest rozdział (IV) metodologiczny, w którym m.in. zaprezentowano model badań własnych, postawiono dwa pytania i sformułowano aż 11 hipotez szczegółowych, przedstawiono badaną próbę i omówiono procedurę badań. Kolejne dwa rozdziały (V i VI) prezentują wyniki badań i przeprowadzonych analiz. W następującej później (VII) Dyskusji w oparciu o uzyskane rezultaty weryfikowane są postawione hipotezy, z nawiązaniem do istniejącej wiedzy naukowej i próbą wskazania pewnych ograniczeń badań własnych. W rozdziale VIII Autorka w oparciu o wyniki badań własnych prezentuje „wieloaspektowy model profilaktyki hazardu młodzieży”, formułując wskazania dla prowadzących tego typu działania specjalistów. W

Pominięto prawie w ogóle kwestie impulsywności i wielu teorii, które ją opisują i wyjaśniają oraz wskazują na znaczenie tej zmiennej dla zachowań hazardowych (np. Eysencków, Barratta). Nie wspomniano ani słowem o jednej z najnowszych koncepcji rozumienia impulsywności w ujęciu Whitesidea i Lynama, która obecnie jest najczęściej wykorzystywana do wyjaśniania zachowań ryzykownych, w tym i hazardu wśród młodzieży. W Roz. II.2 opisywane jest funkcjonalne znaczenie temperamentu, co ma kapitalne znaczenie dla całej pracy. Niestety Autorka posługując się pojęciem „aktywacji” wg Graya, nigdzie wcześniej, ani w tym podrozdziale go nie definiuje. Najważniejszy w jej części pracy podroz. 3 dotyczy związków temperamentu i uprawiania hazardu. Niestety należy wyrazić żal, że jest on tak skromny.

- Roz. III – kolejny z najwartościowszych w całej pracy – ma niewłaściwy tytuł: „Mediatory związków między temperamentem a uprawianiem hazardu”. A mianowicie, celem pracy jest dopiero zbadanie, czy wyróżnione zmienne pełnią takie funkcje. Tak więc prawidłowo powinien on brzmieć np. „Potencjalne mediatory ...” lub „W poszukiwaniu mediatorów...”. Przeprowadzona przez Autorkę analiza zmiennych istotnych dla uprawiania hazardu i patologicznego hazardu jest bardzo wartościowa i trafna. Jednakże należałoby rozważyć zasadność wprowadzania w model badawczy aż tylu mediatorów.

- Autorka generalnie słabo uzasadnia teoretycznie stawiane przez siebie hipotezy. To, że jest brak jakichś badań nie oznacza, że stanowi to wystarczające uzasadnienie do ich prowadzenia. Hipotezy powinny wynikać z teorii, a nie z braku badań związków między określonymi zmiennymi. Hipotezy odpowiadają na pytania problemowe, ale nie każde pytanie ma sens naukowy. Po przestudiowaniu recenzowanej pracy odnosi się wrażenie, że Doktorantka wzięła pod uwagę wszystkie opisane w literaturze zmienne istotne dla wyjaśniania problemowego hazardu wśród młodzieży i uznała je za mediatory relacji temperamentu z hazardem. To nie jest właściwe, ani dostateczne uzasadnienie dla prowadzenia badań naukowych.

Uwagi do części metodologicznej:

- W Roz. IV. Metodologicznym zaprezentowany został model badań własnych luźno nawiązujący do Teorii Planowanego Działania Ajzena. W Schemacie 1 ilustrującym model badawczy zaskakująco pojawia się zmienna, której nigdzie nie omawiano ani nie analizowano, tj. „nieśmiałość”.

- W podroz.2 Autorka opisuje bardzo zwięźle przeprowadzone tzw. „badania pilotażowe”, których cel określa jako potwierdzenie „istotności omawianego zagadnienia oraz sprawdzenie słuszności przyjętego modelu badawczego”. Badania te przeprowadzono na próbie 922 młodych osób (*sic!*). W badaniach tych – jak pisze Autorka – „sprawdzano powszechność grania”

Powinno być to w pracy lepiej wyjaśnione i uzasadnione. Trudno zrozumieć, dlaczego np. motyw grania mają być tylko mediatorem relacji towarzyskości i emocjonalności z problemowym hazardem, a nie relacji aktywności i impulsywności z hazardem? Kompletnie niejasne jest uzasadnienie dla hipotezy mediacyjnej „poczucia wsparcia społecznego” w związku między towarzyskością, aktywnością a zachowaniami hazardowymi. Sama zmienna „wsparcia społecznego w hazardzie” nie jest zbyt jasna. Badana próba to głównie młodzież wiejska, z małym prawdopodobieństwem chodząca do kasyn, w których miałyby dochodzić do wsparcia podtrzymującego granie, jeśli o takowe chodzi.

- Z opisu próby badanych dowiadujemy się, że uczniów do badań dobrano w sposób losowy, ale nie wyjaśniono na czym polegała ta procedura. Losowanie próby służy uzyskaniu jej reprezentatywności i ostatecznie uwiarygodnieniu wyników oraz ich uogólnieniu. Jeśli próba była losowa, to dlaczego przeważali w niej mężczyźni nad kobietami, więcej było 18 i 19-latków niż 17, 20 i 21-latków, ponad 2-krotnie przeważali mieszkańcy wsi nad mieszkańcami miast? W kontekście tego, że prawie 66% próby to mieszkańcy wsi, nasuwa się też pytanie, czy hazard jest równie dostępny dla młodzieży ze wsi, małych miasteczek i większych miast? Ciekawym byłoby zbadanie tych różnic.

- Charakterystyka demograficzna badanej próby została pomieszana z charakterystyką głównie zmiennej wyjaśnianej. Jest to niewłaściwe, gdyż ta ostatnia powinna znaleźć się w Roz.V prezentującym wyniki badań. Pomieszanie charakterystyki demograficznej próby z charakterystyką zmiennych wyjaśnianych powoduje niejasności. Nie wiemy na przykład na jakiej podstawie wyodrębniono grupy poziomu zaangażowania w hazard (tabela 6, str.107). Dowiadujemy się o tym dopiero na str. 120-121. Wątpliwe metodologicznie jest pytanie o „skłonności do hazardu” osób najbliższych (tabela 12). Poprawniej byłoby zapytać o spostrzegane zachowania hazardowe najbliższych.

- Najwięcej rażących uchybień i błędów znaleźć można w rozdziale poświęconym prezentacji wykorzystanych metod. Nie podano do żadnego wykorzystywanego narzędzia właściwości psychometrycznych, obliczonych w badanej próbie. To jest standard w badaniach naukowych. Uchybienie to staje się kardynalnym w przypadku narzędzi nowych, tłumaczonych i powszechnie nie znanych (jak np. ImpSS czy SOGS-RA)! Ponadto, **nie podawane są w większości użytych narzędzi dokładne opisy i zakresy skal pomiarowych (zakresy możliwych do uzyskania punktów).** Informacji o zakresach skal pomiarowych (zakresach wyników) nie znajdzie się też w żadnej z tabel prezentujących wyniki, co czyni je nieczytelnymi.

- Autorka tłumaczyła ImpSS-8 G.D.Webstera i L.C. Crysel (2012), ale prezentując narzędzie nie podała żadnego przypisu bibliograficznego dotyczącego źródła metody. Beznadziejne jest też

bibliograficznych można znaleźć co najmniej 17 pozycji opisujących wyniki badań walidacyjnych SOGS-RA. Próżno szukać odwołania do tych artykułów w ocenianej pracy. Jednym z ważniejszych jest praca Poulin (2002), z której można m.in. dowiedzieć się, że stwierdzono istotne różnice międzyplciowe i że rekomendowane jest stosowanie odmiennych punktów odcięcia dla określenia problemowego hazardu u chłopców i u dziewcząt. Do podobnych wniosków dochodzi adaptatorka wersji polskiej (Jarczyńska, 2016). Nie wykorzystano tych danych w ocenianej pracy.

- Na zakończenie prezentacji tzw. Metryczki, w odniesieniu do pomiaru częstości podejmowania różnych form hazardu oraz wieku inicjacji tych zachowań, Autorka stwierdza, że „uzyskane w tej części odpowiedzi stanowiły podstawę wyodrębnienia zmiennej wyjaśnianej” (str. 121). Tego typu informacja kłóci się z tym, że pomiaru zmiennej wyjaśnianej dokonano za pomocą SOGS-RA (patrz: Roz. V.1.). Wprowadza to wiele niejasności.

- W Roz. VI.9 wymieniono, częściowo niezgodnie ze stanem faktycznym, wykorzystane metody analiz statystycznych. Mowa jest m.in. o różnych zastosowaniach modelowania równań strukturalnych, których w pracy w ogóle nie wykorzystywano!

Uwagi do prezentacji wyników badań i ich dyskusji:

- W Roz. V.1. dowiadujemy się o sposobie wyodrębnienia zmiennej wyjaśnianej, czyli problemowego grania hazardowego. Jak już wspomniano powyżej, opisana tu procedura kłóci się z tym co zapowiadano wcześniej (na str.121). Autorka pisze, że „na podstawie wyników skali SOGS-RA wybrano osoby, które w ciągu ostatniego roku miały doświadczenia z grami hazardowymi z częstotliwością minimum raz na miesiąc, w przeciągu ostatnich 6 miesięcy” (str. 124). Jest to zdanie wewnętrznie sprzeczne i niezgodne z opisem tabeli 16, w której zamieszczono dane statystyczne. Sprzeczności i niejasności pojawiają się w całym opisie tej procedury. Dowiadujemy się, że 371 osób spośród 631 badanych (czyli 58,8% próby) „grało w gry hazardowe” z częstotliwością minimum raz w miesiącu (nie wiadomo czy w okresie 6 miesięcy czy roku?). W dalszej części Autorka przyjmuje, że do próby, w której będą testowane hipotezy zostaną włączone tylko te osoby badane, które uzyskały w SOGS-RA wynik ≥ 2 (co wskazuje na „ryzykownych graczy”) oraz „grały w gry hazardowe w przeciągu ostatnich 6 miesięcy minimum raz na miesiąc” (str. 126). Tymczasem na str. 106 w tab.5 zamieszczono dane dotyczące podziału „badanej grupy ze względu na częstotliwość grania w gry hazardowe”. Z danych tych dowiadujemy się, że dokładnie 371 osób, czyli 58,8% całej badanej próby, to osoby, które grały w gry hazardowe z częstotliwością od „**rzadziej niż raz na miesiąc**” do „codziennie”. Badanych którzy grali „**rzadziej niż raz na miesiąc**” jest aż 209, tj. 33,1% całej próby i stanowią one część 371 osób wziętych pod uwagę do dalszych analiz. Opisy te są ze sobą wewnętrznie sprzeczne! Ostatecznie nie można mieć zaufania do tego co opisuje Autorka.

Przypomnijmy, że nie prowadzono żadnych analiz korelacji. Takich kuriozalnych sformułowań w pracy jest zbyt dużo.

- Niezrozumiałe jest dlaczego nie przeprowadzono analizy bezpośrednich związków mediatorów ze zmienną wyjaśnianą. Analizy takie powinny być przeprowadzone. Potwierdziłyby one czy wyłonione w przeglądzie badań zmienne istotne dla problemowego hazardu, które mogą pośredniczyć we wpływie temperamentalnych cech na nasilenie tego problemu, są faktycznie istotne.

- Prezentacja wyników badań i przeprowadzonych analiz (w Roz. V i VI) mieszana jest z ich interpretacją. Na interpretację miejsce jest w Dyskusji (Roz. VII). Co więcej, zarówno w opisie wyników, jak i w konkluzjach zawartych w Dyskusji **często pojawiają się nadinterpretacje uzyskanych wyników, pomieszczenie pojęć i metod analiz statystycznych lub po prostu wyciągane są nieuzasadnione wnioski**. Autorka nie wyjaśnia rezultatów zaskakujących, niezgodnych z hipotezami, głównie tych dotyczących roli impulsywności w problemowym hazardzie. W przekonaniu recenzenta brak potwierdzenia hipotez może wynikać z błędów metodologicznych, zarówno dotyczących wiarygodności stosowanych narzędzi, jak i zastosowanych procedur analiz statystycznych.

- Nasuwa się pytanie, czy rzeczywiście formułowane w rozdziale VIII wskazania dla planujących i prowadzonych działania profilaktyczne wynikają z wyników badań Autorki? Wydają się one bardzo ogólnikowe.

Drobniejsze uwagi krytyczne, wskazanie uchybień i błędów formalnych oraz sugestie dotyczące korekty pracy:

- Spis treści, w części prezentacji wyników, mógłby być mniej szczegółowy.
- Streszczenie byłoby funkcjonalniejsze gdyby znalazło się na początku, po Spisie treści, a nie na końcu pracy. Ułatwiłoby to czytelnikom orientację w zawartości. Treść obecnego Streszczenia nie pozwala w pełni zorientować się w zawartości pracy. Brak np. informacji jaką teorię temperamentu przyjęto jako wyjaśniającą, jakie wzięto pod uwagę mediatory, itp.
- Mowa jest o „losowym” doborze próby badanych. Na czym polegała procedura losowania próby? Czy może dobór nie był losowy, a przypadkowy, na zasadzie dostępności?
- Niejasna jest reguła przytaczania przypisów bibliograficznych, czy wg alfabety, czy daty publikacji – należy to zunifikować w całej pracy.
- Nie należy w przypisach i spisie bibliografii podawać autorów i całe prace zbiorowe, jeśli odwołujemy się tylko do jednego rozdziału (np. Strelau, Doliński, 2008).
- Niepoprawnie sformułowano przypisy dotyczące DSM i ICD.

- Spis tabel, wykresów oraz (nie wiadomo dlaczego rozdzielonych) rysunków i schematów jest niekompletny i pomieszany, co dezorientuje czytelnika.
- Praca nie ma Aneksu, w którym powinny znaleźć się narzędzia badań powszechnie niedostępne w Polsce, a tłumaczone przez Autorkę oraz tabele dodatkowych wyników, nie mających istotnego znaczenia dla zrealizowania celu badań (np. tab. 10-13).
- Są też zbędne powtórzenia, drobne błędy stylistyczne, językowe i gramatyczne (np. na str. 86: „dokonano eksperymentu”, zamiast „przeprowadzono...”, na str. 92: „analizy klastrów” ☺ zamiast „...skupień”, na str. 99: „...w analizie wyników prowadzonych analiz”, itp.)

Konkludując uważam, że praca mgr Agnieszki Palacz-Chrisidis pt. „*Podmiotowe mediatory związku między temperamentem a problemowymi zachowaniami hazardowymi młodzieży*”, chociaż wartościowa, gdyż podejmująca ważny problem społeczny, dotyczący zdrowia, rozwoju i przystosowania społecznego młodzieży, w obecnej swojej formie i treści, ze względu na liczne uchybienia, nieprawidłowości, niedociągnięcia i błędy, głównie metodologiczne oraz formalne, **nie powinna być skierowana do obrony i dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.**

Sugeruję i zachęcam Autorkę, do **dokonania gruntownej poprawy pracy, zgodnie ze wskazówkami recenzji i przedstawienia jej ponownie do oceny.** Wyrażam nadzieję, że praca poprawiona spełni wymagania Ustawy o Stopniach Naukowych i Tytule Naukowym stawiane pracom doktorskim.

Wrocław, 01 sierpnia 2018 r.

dr hab. Ryszard Poprawa

